

# Figura Tő Faggyó



Rovatunk első részében *Blattner Gézával* (1893-1967) ismerkedtünk meg. Most kortársa, *Büky Béla* (1899-1983) alkotói útját foglaljuk össze. Térben távolságok választották el őket, hiszen Blattner leginkább Párizsban, Büky pedig itthon, Budapesten élt és alkotott.

Itt, Bábosházunkban 2007. áprilisában az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet bábgyűjteményének Büky Béla bábos hagyatékával már megismerkedhettek. Ekkor Papp Eszter, a bábgyűjtemény gondozója rendezte meg *Az árnyjátékos* című kiállítást. Az itt látott árnyképek készítették arra, hogy alaposabban megismerkedjek Büky bábos programjával, tanításaival, képi tisztaságával. A Bartók Béla *Cantata profana* című előadásához készített árnyképeit nézve ennek az írásnak azt a címet is adhatnám, hogy **Fény-freskók**, avagy Büky Béla árnyszínháza. Lássuk miért! Először idézzük fel életútját!

Büky Béla (Juta, 1899. január 18. – Budapest, 1983. március 1.) a múlt század érzékeny, a magyar nép vizuális gyökereit kutató, művelt és világi képzőművésze volt. A magyar báb történet olyan alakja, akit még mindig méltatlanul keveset emlegetünk, talán azért, mert alig ismerjük munkásságát. Pedig ott a helye az elsők között, amikor a magyar

műveltség értőit, kutatóit, hirdetőit és továbbvivőit gyűjtjük össze. Tanítanunk kell munkásságát bábesztétika, báb dramaturgia, népművészet, képzőművészet, népművelés műveltségi területeken.

Megismerkedve Büky gondolataival, elhivatott, tevékeny életével, művészi hitvallásával és missziószerű színház-építésével, azt kell megállapítanunk, hogy még ma is aktuális elindulásának célja, tanításainak filozófiája. Író, festő, bábtervező, a magyarság kultúráját kutató alkotó ember volt. Olyan vizuális nyelvezeten gondolkodott és kísérletezett, amely nemzetének mély gyökereiből táplálkozik, amelyen a színházi, képzőművészeti eszközökkel újra élhetővé, értelmezhető válik, és természetes erejével jelen van a magyarság kulturális mindennapjaiban. Valójában ez emeli Bükyt igazán a magaslatokba. Képzőművészete, igényes szcenikai felfedezései, árnyjátékainak minőségi kivitelezése bravúros és igényes művészt tárna elénk.

Hivatása a tanítás, a nép művelése, de nem akármilyen eszközzel: a magyar nép kultúrájának elkötelezett kutatójaként értője szeretett volna lenni mindannak, amit Bartók és Kodály képviselt. A magyar kultúra tiszta architektúrája, jelentéssel telt népművészete, az ornamentikák és vizuális jelek a legszebb irodalmi nyelvezetben való megszólalása vonzotta. Munkásságának minden szelete hirdette célját, hogy a magyar ősi népművészet szervesen kristályosodjék ki a színpadon, magas minőségű szcenikai eszközökkel színházi előadásokban szólaljanak meg a népdalok, a népballadák, a népmesék. Somogyi, baranyai, tolnai tanítók voltak ősei. Így szinte öröklődött a tanítói hivatás a családban. No, és még valami: a népművészet, a pásztorfaragások mély tisztelete, alkotó és tevékeny életben tartása.

1922-ben rajztanári oklevelet szerzett a Képzőművészeti Főiskolán, majd négy évig Vaszary János tanítványaként tanult festeni. A Magyar Képzőművészeti Társaságának alapító tagjaként évekig járta az országot. Minden utazásán az autentikus népművészetet kutatta, tanulmányozta. A korabeli kritikák (1934-től a '40-es évek közepéig) őszinte stílusát, meseszerű formavilágát, egyszerű vonalvezetését, derűs tarkaságát hangsúlyozták.

A bábra, ezen belül is az árnyjátékra a '20-as évek végén talált rá. Kísérletező énje az 1931-ben Párizsból hazatért A. Tóth Sándor tanácsára a kesztyűsbábot is kipróbálta. Ha megtekintjük árnybábjait és kesztyűs, azaz zsák figuráit, elcsodálkozunk a két bábtípus megformáltságán, vizuális nyelvezetük különbözőségein, esztétikáján. Titokzatos személyiségkép az, ami ekkor felöltik a Büky-hagyatékot szemlélőben: finom, érzékeny, archaikus, a magyar nép művészetét

megfogalmazó, új utakat is kereső és felmutató művész az árnyjátékokban; ősi, elementáris, már-már atavisztikus elnagyoltságot hangsúlyozó alkotó a hársfából faragott kesztyűsbábjában. Ha viszont tudjuk, hogy az árnyjáték a lelkek túlvilágának nyoma, a láthatatlan, misztikus és mágikus másvilág képe, a kesztyűsbábj pedig énem és jelen lelkiállapotom burka, anyagban formált váza, a kar meghosszabbításaként mintegy a bábos maga, akkor elfogadom a két teljesen különböző stílusú látványt. Az árnyjátékkal előadott előadások, mint az ősvallások mágikus szertartásai, a lelki és szellemi szférákban mutatják meg a történéseket, a kesztyűsbábj-játékok pedig a földi lét profánabb minőségét teszik játékká.

Büky Béla a bábtípusokhoz tudatosan választott tartalmat. Pontosabban fogalmazva, az általa kiválasztott irodalmi tartalom véleménye szerint meghatározza, milyen technika alkalmazható hozzá, a bábos feldolgozáshoz. Az árnyjátékhoz népballadákat, misztériumokat választott (*Kőműves Kelemen /1935/, Júlia szép leány /1935/, Rossz asszony /1935/, Betlebemes játék /1937/, Budai Ilona /1943/, Kerekes Izsák /1943/, Kalevala-részletek /1943/, Mária misztérium /1947/, Cantata profána /1971/, A walesi bárdok /1973/, Buda halála-részletek /1975/ ...), kesztyűshöz pedig meséket, népdalokat (*Egyszer egy királyfi /1932/, Jancsi és Juliska /1934/, Fülemüle /1936/, Lúdas Matyi /1939/, Három kívánság /1940/ ...).**

Árnyjátékai pásztorfaragások mintázatát (somogyi, baranyai, dunántúli, nógrádi, stb.), áttört falú (aszúr) parasztbútorok képi és technikai ornamentikáját adják vissza. Büky nagysága, egyéni tökéletessége abban áll, hogy mozgásba hozta azt, amit a magyar

szerves műveltségben a tárgyak és a rajtuk élő mintázat megtett a fény jelenlétében.

A természetes műveltségben minden beszédessé válik a fény és árnyék olvasatában, legyen az templomi kazettás mennyezet, padelőlap, kemence fölött elhelyezett tányérok sora, de a sótartón, borotvatokon, pásztorboton is a Földön megélhető fény útját követő, azt értelmezni tudó mintázat bontakozik ki.

Büky erre érzett rá, ezt vitte tovább bábszínpadon árnyjátékaiban: a fény és a magyar népművészet természetes, egymásból fakadó üzenetét. Árnyjátékai fénytörténetek vizuális nyelven fogalmazva. Működésbe hozott egy természetes rendet, amelynek a fényhez van köze. Ez, a fényjárás értelmezi képeit, hozza mozgásba a történetet. Büky Bélát, mint árnyjátékost a magyar bábtörténetben éppen ezért megkülönböztetett figyelemmel kell vizsgálnunk, értékelnünk. Minden egyes műve egy-egy képi program, melynek irodalmi nyelvezete és vizuális megformáltsága is autentikus. Az „ősi forrást” kereste, mely a „megújulás kútfeje”, és ehhez találta meg az árnyjátékot, illetve a bábjátékot. A magyar lélek, a magyar művészet világviszonylatban való, a többi kultúrákkal egyenrangú elismertetése volt a célja. Ezt fejtette ki tanulmányában, az 1936-ban megjelent *Magyar játékok*-ban: *„Ha a kor ütőerén tartjuk kezünket, észrevehetjük, hogy a mi öreg európai civilizációnk kimerült beteg fejét epedve hajítja le az üde nemzeti forrásokhoz, hogy belőlük új erőt, új életet szívjon elgyengült végtagjaiba.”*

Az életművét összegző, ars poeticájának tartott árnykép a **Cantata profana**. A közös „képolvasást” az OSZMI (Országos Színház-történeti Múzeum és Intézet) által

rendelkezésünkre bocsátott fotók segítik. Három fény-megvilágítási, mozdulat- és állapotfázisban tárul fel előttünk a történet.

1971-ben mutatták be az előadást Bartók Béla hanglemezeire rögzített, eredeti szövegmondásával és zenéjének felvételével.

A jelképző árnyképeket nézve érezzük, látjuk a kozmikus és mitikus átalakulást, átlényegülést, a szarvassá válás menetét. Beszédés képek, működő „fény-freskók” tárják fel az anyó és öregapó „hátra” maradását, fiaik elindulását, a fiúk erdőbe jutását és szarvassá válásukat.

A fény és az árnyék, a világos és a sötét, a negatív és a pozitív, az áttört és a kitöltött felületek és formák ritmusa, mozgása, változása és váltakozása adja a történet menetét, az „olvasatát”. Mit milyen módon tart uralma alatt a fény és az árnyék mennyisége, illetve kettőjük viszonya – ez teremti meg a lényegét, az árnyjáték misztikáját.

Az első képen a családi házból való elbocsátás mozdulata – az Anyó és Apó együttesen – egyértelművé teszi, hogy folyamatába az, ami leperog a szemünk előtt a fény mozgása és a „sziluettek” láttán. (1. kép)



**Cantata profana (1. kép)**

A virágot beszélő ablak („életfa-képlet”), a tető szerkezetében ismétlődő „szirmok”, a kerítés szigorú rendű lécei, mind az Anya és Apó öregségét erősítik. Rend van, következetes és ismétlődésekkel telt. Az anya áttört mintájú kötélynének zárt, szinte rácszottágnak tűnő

magossága is szemet szűrő: vertikálisan három rétegű mezőben elszórt magvak sokasága jelzi a vetés, a kőtenyben, ágyékban őrzött élet lehetőségét. De ez már a múlt.

A gazdag magyasság, a földanyaság, a termő-élő minőségű áldozatkész anya már elvégezte „küldetését”, beteljesítette szerepét. A törzs (deréktől fölfelé) szemből, a lábak, és a fej oldalnézeti helyzetben tárja fel a „titkot”. Deréktől felfelé a lélek és a szellem helye sötét, nincs hely, ahol a fény utat törhetne magának. Nincs is rá szükség, a kartartás feltár mindent: a karok vizuális mozdulata június hónap gesztusnyelvének jellé íródott „motívuma”. Az egyik kar az ég felé emelkedik, a másik könyökben behajlítva lefelé mutat, indul a derék felé. Az anyai áldozatvállalás, az önfeláldozás az utódok életerejének növelése érdekében befejeződött, a kicsinyek táplálása bevégeztetett, a virágzás a végéhez közeledik. Megkezdődik a hátrálás, az energiák az utódokra szállnak. A nyári napforduló után a fénymaximum csökkenni kezd. Orsó a lefelé irányuló bal kézben, guzsaly a jobban égre emelkedik. Az élet fonálának attribútumai ezek, melyeket emblematikusan felmutatva, illetve leeresztve, jelzi: utódai tudtára adja, hogy ő, az Anya, értője a Mindenség törvényeinek, alázattal elengedi fiait. Nem ő a termő ezentúl, hanem fiai.

Az Apó oldalnézeti helyzetben, megroggyant térdekkel, hajlott háttal, görbe botra támaszkodva bocsátja el fiait. Bal keze nem integet, hanem elbocsát. A lélek készüllete az elengedésre, az öregség és öregedés elfogadására. Ő, az Apó a téli napforduló zárását és nyitását hordozó Öreg. Benne és általa születik újra és újra, évről évre a fény, hogy kellőképpen átjárjon mindent.

A fény „információja” az anyag világát nála már sehoh nem hajtja át, neki annyira sincs most erre szüksége, mint az Anyónak, ő

teljesen „fénytelen”: a téli hónapok utolsója, a nagy öreg, a tapasztalattá sűrűsödő tudás van jelen általa, ő a sűrített esszencia. A földi létben a „fenti” feladat beteljesedésének ideje jött el. Testének irányultsága még a haladás vágyát mutatja, de kézmozdulatában már ott van sorsfeladatának tudatosodása, annak felismerése, hogy ezentúl az ő útja fiai útjának szolgálata. Botra támaszkodva engedi el őket. „Felséglvény” e bot, nem is akármilyen. Formáját tekintve leolvasható a karaktere: „görbe”bot, pásztorbot. A beavatottság „felségele”, a teremtés misztikus erőiben való otthonosságának jele.

A nyári és téli napfordulati tengely pólusai néznek fiaik után. Rajtuk és hátuk mögött megjelenik minden, amit eddig adhattak, adtak fiainknak. A kerítésen megjelenített, „átlyuggatott” koszorúforma is elgondolkodtató. Apró, fényáteresztő köröcskék sűrűségét két szírom-, szalagszerű „szárny” emeli a kerítés ismétlődő lécei fölé. Felette a fenyő a fényfa folyama a metamorfózis, az átalakulás csodás képi megjelenítése, hiszen szemünk előtt válik az életből, a fénymagokkal telt koszorúból (akár mint az aratókoszorúból) fényfa minőségű „létra”. Az árnykép legmagasabb formája e fa, még a ház, a hon, a haza szirmos „koronáját”, bőbitáját is túlnövi. E fenyő-fényfa terebélyesedik erdővé később, ahová a fiúk elérnek.

Ez lesz az átváltozás helye. Égi mezőre, fényerdőbe lépnek majd be. (2. kép)



Cantata profana (2. kép)

De mielőtt tovább haladunk, tekintsük meg a „bálvány” oszlopot is a kerítés sorában: a földi létre megszületőnek az égiekhez való eljutása kódoltatott az oszlopra. A második kép három fázisa – a kilencből négy fiú, fényő-fényerdő, Szarvas – a teljes átalakulás titkát tárja fel. Drámai átlényegítés e folyamat vizuális, formai egyszerűséggel megoldva. A fiúk a földi lét stabil és kardinális megtestesítői, hátukat kacagány vagy hátibőr borítja. Ezen hátibőrök a fiúkon csillag-hímmel ékesített bőrök, hiszen számolatlan fény-nyílason engedik át a világozságot. Hátukon viselik, hordják a csillagos eget, fénnel nemesített „terhet”. Kezükben fegyver, puska. Vadászok, akik égi mezőn találnak rá a hídra, majd belépve a fény-fényőerdőbe a látható világból kilépve láthatatlanná válnak, átlényegülnek, a metamorfózis beteljesül, és most már Szarvas-Szerves lényként folytatják útjukat. (3. kép)



**Cantata profana (3.kép)**

Katartikusan drámai kép a szarvasok csoportja! Mozdulat-fázisok, apró, szinte filmszerű pillanatképek egymásmellettsége fejezi ki a haladást, a sokszorozódást.

Közös képolvasásunk során a három fotó állóképben mutatja fel a kolinda történetét, s mégis érezve látjuk a folyamatot. Jó lenne mozgásban is, igazi árnyszínházi előadásban megélni! Zene-szöveg-kép hármas egysége igazi fény-freskóvá rajzolná ki csillagmitológiánk egyik legszebb és legősibb üzenetét.

Reményeink szerint a közeljövőben Pap Gábor rendezésében, Büky Béla árnybábjával a Vojtina Bábszínház bemutatja Bartók Béla művét. De térjünk vissza Büky Bélához!

A fotók segítenek annak érzékelésében, hogy mindannyian belássuk: a fénylovasta drámai képek egy tereméstörténet folyamatábrái, melynek vizuális kibontására Büky a magyar pásztorművészetből és áttört falú bútorfaragásaiból merített. Képi analógiák egész sora rímel Büky képalkotására. Értője és éltetője népi, természetes műveltségünk „fénytemplomainak”. Az ő „temploma” a színház, melyben a freskó az árnykép maga.

Ezáltal színházának működése több síkon is értelmezhető:

- Magas művészi igényességgel, kifinomult bábos tapasztalattal viszonyt teremt a mindennapok profán tartalmaival.
- A realiztikus formanyelvet és a magyar népművészet motívumait értően használva misztikus mélyértelmezési síkot nyit meg, mellyel meglátatja és megérteti az általa kiválasztott irodalmi mű üzenetét.
- Ezen üzenetet végtelenül egyszerűnek tűnő algoritmusok és vizuális jelek használatával a csillagmitológiai magasságokba emeli.

Büky Béla bábos örökségét az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet őrzi. Az intézet gondos munkájának köszönhetően a hagyatéék kutatható, megtekinthető. Találjon meg még sokakat e művész üzenete!

Láposi Terka